

# Dorota Muszytowska

---

## "The Making of Paul : Construction of the Apostle in Early Christianity", Richard I. Pervo, Minneapolis 2010 : [recenzja]

---

Collectanea Theologica 81/3, 212-216

---

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

słowniki biblijno-teologiczne i wybrane, najlepsze komentarze. W przypadku książek tłumaczonych na język obcy należało podać nazwisko tłumacza.

Dzieło bp. Z. Kiernikowskiego jest dużym osiągnięciem naukowym. Cechuje je duża wnikliwość egzegetyczna, znajomość współczesnych interpretacji, aplikacja pastoralna. Może być wzorcem dla usiłujących pisać prace, które teorię i dyskusje akademickie przekładają na język praktyki, zgodnie z oczekiwaniami „zwykłych chrześcijan”.

*ks. Roman Bartnicki, Warszawa*

Richard I. PERVO, *The Making of Paul. Construction of the Apostle in Early Christianity*, Minneapolis 2010, ss. XV + 376.

Książka napisana przez Richarda P e r v o, autora wielu opracowań na temat Dziejów Apostolskich, jest kompendium podejmującym temat recepcji Pawła apostoła w okresie wczesnego chrześcijaństwa. Autor zwraca uwagę na rozdzwięk w ocenie działalności apostolskiej Pawła przez mu współczesnych; rozbieżności w sposobie prezentacji osoby apostoła w Dziejach Apostolskich i w *Corpus Paulinum*; różnice między tradycją ewangeliczną a niektórymi tekstami Pawłowymi oraz w ocenie tekstów Pawła i post-Pawłowych u wczesnochrześcijańskich pisarzy. Analizując te różne aspekty, R. Pervo stara się znaleźć odpowiedź na pytanie, co zdecydowało o takiej a nie innej pozycji Pawła i jego myśli w pierwotnym chrześcijaństwie i w Kościele powszechnym, mimo często radykalnie skrajnych ocen. Monografia przelamuje silnie umocowaną tendencję do rozpatrywania Pawła i tzw. paulinizmu z dominantą perspektywy teologicznej i traktowania *Corpus Paulinum* (zarówno w sensie szerszym, jak i węższym) jako materiału spójnej koncepcji myśli i teologii Pawła, a tym samym i materiału do poznania geniuszu jego osoby. Pervo patrzy na Pawła głównie w perspektywie złożonej sytuacji historyczno-kulturowej rodzącego się chrześcijaństwa i chrześcijańskiej doktryny. Przyjętym polem badawczym są przede wszystkim teksty wczesnochrześcijańskiej literatury, do których należy zaliczyć także teksty samego Pawła i te, które są mu przypisywane, oraz pozostałe listy Nowego Testamentu i teksty innych autorów tego okresu, którzy bądź podejmowali idee Pawła, bądź byli jego krytykami lub przeciwnikami.

Zastosowanie przez autora jednocześnie metody analizy tekstów i syntezy zachodzących w społeczeństwie pierwszych chrześcijan procesów składa się na sukces tej pozycji. Argumenty są opracowane rzetelnie, a autor prowadzi czytelnika w toku swego myślenia do końcowych wniosków przez argumenty posłkowe, tak że trudno nie liczyć się z wysuniętymi przez niego propozycjami.

Trzeba jednak zwrócić uwagę, że niebagatelną rolę w jego argumentacji odgrywają zarówno przyjęte koncepcje historyczno-literackiego kształtowania się zbioru listów Pawłowych oraz ich autorstwa, datacji i jedności, jak i koncepcje historycznej ewolucji procesów społeczno-religijnych w I i II w. po Chr., z którymi można polemizować. Autor jest świadomy ograniczeń i uproszczeń, które wprowadza na potrzeby swoich analiz, czemu daje wyraz we wstępie i we wprowadzeniu do apendyksu.

Argumentacja R. Pervo słusznie wychodzi od tego, że z „historycznym” Pawłem mamy do czynienia o tyle, o ile jesteśmy w stanie go poznać *ex post*, bo zarówno jego osoba, jak i jego nauczanie przeszło przez proces „przysposobienia” przez wczesnochrześcijańską wspólnotę. Autor uważa, że sposoby formowania i rozpowszechniania się tradycji Pawłowej są analogiczne do sposobów rodzenia się tradycji o Jezusie. Rozważa ewoluowanie legitymizacji Pawła w kontekście nawróconego grzesznika, wiernego świadka Chrystusa i głosiciela Ewangelii (wg relacji Dz), naśladowcy głoszącego Chrystusa, charyzmatycznego lidera i nauczyciela zatroskanego o jedność Kościoła (wg listów Pawłowych) oraz autora listów i apostoła narodów (wg tekstów post-Pawłowych, kanonicznych i niekanonicznych).

Najważniejszym wnioskiem pierwszego rozdziału (*Paul becomes a Book*) jest wyakcentowany przez autora fakt przypisania, przez tradycję Kościoła, 14 listom autorstwa Pawłowego. Autor zwraca uwagę, że w momencie formowania się *Corpus Paulinum*, a później w procesie utrwalania go w kanonie Nowego Testamentu, z pewnością istniała świadomość nienapisania wszystkich tych listów przez Pawła oraz stosunkowo zróżnicowanego czasu ich powstania. Jest to, zdaniem autora, dobrym dowodem na funkcjonowanie we wczesnym Kościele nurtu, dzisiaj określanego mianem paulinizmu, który rozwijałby się obok tradycji skoncentrowanej wokół postaci Piotra czy obok „szkoły Janowej”. Nieodrzućenie przez tradycję tego kierunku świadczy bądź o jego randze, bądź o swoistym zapotrzebowaniu rozprzestrzeniającego się Kościoła na obszarach różniących się od siebie kulturowo na idee, właściwe paulinizmowi, będące lepszym, uniwersalnym narzędziem do docierania z przesłaniem i tradycją o Jezusie.

W drugim rozdziale Pervo pokazuje, jaką transformację przechodzi Paweł w listach „szkoły Pawłowej”. O ile w *Dziejach Apostolskich* (sposobowi konstruowania postaci Pawła w tekstach narracyjnych autor poświęca czwarty rozdział swojej pracy) Paweł jest bardziej świadkiem Zmartwychwstałego i Jego głosicielem, o tyle, dopiero wraz z rozwojem myśli uniwersalizmu chrześcijaństwa, Paweł staje się apostołem, kierującym swoje przesłanie do wszystkich ludzi. Paradoksalnie w tekstach deutero-Pawłowych przypomina on bardziej

nawróconego politeistę i staje się modelem do naśladowania niż gorliwym faryzeuszem, którego przemieniło spotkanie zmartwychwstałego Chrystusa. Nie jest już tym, który pisze listy do wiernych w konkretnych partykularnych sprawach, ale tym, który kieruje przesłaniem uniwersalne, do wszystkich wierzących w każdym czasie, którego słowa nie tracą na aktualności. R. Pervo zwraca jednak uwagę, że wraz ze wzrostem budowanego autorytetu Pawła jako apostoła w kwestiach etyki i moralności teksty deuteropawłowe wykazują konserwatyzm w stosunku do tego, co możemy znaleźć w listach autorstwa Pawła, co zdecydowanie zbliża „nowego Pawła” do tradycji ewangelicznej.

W trzecim rozdziale, poświęconym epistolarnym tradycjom we wczesnym chrześcijaństwie, R. Pervo podaje kolejny argument. Za przedmiot analiz wybiera List do Hebrajczyków, List Jakuba, 1 i 2 Piotra oraz 1 List Klemensa i pisma Ignacego z Antiochii, Polikarpa ze Smyrny i Dionizego z Koryntu. Autor uważa, że o dyskusyjnej ocenie działalności Pawła we wczesnym Kościele i ostatecznie o przewadze pozytywnej oceny świadczą utrwalone i rozpowszechnione epistolarne formy nauczania, wzorowane na listach Pawła, podejmowane nie tylko przez tzw. szkołę Pawłową i widoczne w listach deuteropawłowych. Jego zdaniem, powszechnie w tym czasie stosowane w literaturze gatunki epistolarne zostały z powodzeniem adaptowane przez Pawła. Transponował on na swoje potrzeby poszczególne formuły i formy antycznej epistolografii, które przyjęły się w tej zmienionej postaci w późniejszym piśmiennictwie epistolarno-katechetycznym chrześcijan. Niewątpliwie trudno odmówić możliwości takich wpływów epistolografii Pawła na późniejsze listy chrześcijańskie, jednak ustalenie granicy, na ile był to naturalny trend zachodzący w literaturze chrześcijańskiej, a na ile oddziaływało tu piśmiennictwo Pawła, jest raczej niemożliwe. Znacznie ważniejsze, z naszego punktu widzenia, są przeprowadzone przez autora analizy intertekstualnych związków, jakie zachodzą między tekstami Pawłowymi a wczesnochrześcijańskimi pismami. W analizach tych Pervo wykazuje wyraźne odniesienia pozytywne lub polemiczne do tzw. myśli Pawłowej. Zauważa, że nawet, jeśli Paweł i jego poglądy nie są przytaczane wprost (co w epistolografii antycznej było utrwaloną i dobrze widzianą praktyką), to nie oznacza to braku podejmowania kwestii, które możemy znaleźć w zbiorze jego listów. Ta utrzymująca się „dyskusja” nad Pawłem i podejmowanie przez ówczesne autorytety Kościoła jego argumentów we własnych pismach z pewnością przyczyniły się do późniejszej kanonicznej już legitymizacji pism Pawłowych i deuteropawłowych.

W czwartym rozdziale Pervo śledzi proces „tworzenia” Pawła w tekstach narracyjnych. Wychodzi poza obręb kanonu i przez nawiązanie do obrazu Pawła nakreślonego w Dziejach Apostolskich analizuje, w jaki sposób wcze-

snochrześcijańska literatura narracyjna (apokryficzna) buduje obraz Pawła (np. *Dzieje Pawła, Dzieje Piotra, Dzieje Barnaby, Dzieje Tytusa, Apokalipsa Pawła*). Zwraca uwagę na to, że autor Dz nie przypisuje Pawłowi tytułu apostoła *par excellence*, ale kreuje go niewątpliwie na bohatera. Pervo stawia pytanie o wiarygodność takiego obrazu Pawła, który jest zupełnie odmienny od chociażby tego, co możemy zobaczyć w 2 Liście do Koryntian, obrazu stojącego w sprzeczności z tym, co sam Paweł o sobie pisał. Zaznacza, że nie można rozpatrywać tej wizji autora Dziejów Apostolskich w oderwaniu od założeń, które poczynił. Paweł jest tam bohaterem odnoszącym niebawmy sukces w podjętych działaniach: jest głównym liderem, doskonale poruszającym się w nowych środowiskach, do których docierał, jest wspaniałym mówcą, działającym cuda głosicielem, nie ma nigdy z założonymi wspólnotami problemów, bo dotyczą one zawsze osób z zewnątrz i jednocześnie nigdy nie pisze listów. Pervo zwraca uwagę, że był to naturalny w ówczesnej literaturze sposób budowania postaci historycznej, by utwalić ją „żywą” w tradycji. Podobnym mechanizmom podlegała literacka tradycja o Jezusie. Analogicznie do takiego obrazu superbohatera w kanonicznym tekście Dz, Paweł jest kreowany w literaturze apokryficznej, w której jest głównym bohaterem, ale jest także pokazywany, jako znoszący przesładowania i cierpiący dla dobra wiernych na wzór Jezusa. Literatura ta reprezentuje znacznie większe zróżnicowanie, a niektóre aspekty są szczególnie wyolbrzymione. I tak, zdaniem Pervo, np. w *Apokalipsie Pawła* Paweł ma wyraźnie przypisane poglądy enkratyków, a w *Dziejach Pawła* opowiada się za równoprawnym pełnieniem wszystkich funkcji w Kościele przez kobiety. Jednak w utworach narracyjnych, gdzie Paweł nie jest głównym bohaterem, nie „wypada” już tak heroicznie, a nawet jest antybohaterem (jak w tradycji pseudoklementyńskiej). Z jednej strony jest przedstawiany jako niezależny działacz, przedstawiający własną wizję i interpretację Prawa, „wyzwoliciel” (np. koptyska *Apokalipsa Pawła, Ksantypa i Poliksena*). Z drugiej strony jest ukazany jako ten, który jest posłuszny Piotrowi i naucza tylko tego, czego naucza Piotr (*Dzieje Piotra i Pawła*) lub jest najbliższym współpracownikiem i posłańcem grona Dwunastu (*Apokalipsa Pawła*) oraz razem z Piotrem jest gwarantem jedności i męczennikiem w rzymskim Kościele, tym samym równoprawnym współzałożycielem rzymskiego Kościoła na wzór Romulusa i Remusa.

Nad zjawiskiem antypaulinizmu Pervo zastanawia się w rozdziale piątym. Uważa, że stawianie granicy między paulinizmem a antypaulinizmem wymaga dużej ostrożności. Nie zajmuje się tzw. przeciwnikami Pawła, których poglądy można by wyczytać z listów Pawła (1 i 2 Kor, Ga), ale interesuje go raczej posługiwanie się poglądami odmiennymi od ujęcia literackiej ortodoksyjnej tradycji o Pawle. Zwraca on uwagę na pojawiający się niekiedy paradoks:

antypauliniści posługiwali się argumentami Pawła w dyskusji z paulinistami i obrońcami ortodoksyjnej doktryny. Uwaga jak najbardziej słuszna, jeśli bierze się pod uwagę późniejszą literaturę gnostyczką, która chętnie wykorzystywała myśl Pawła do obrony własnych poglądów, co, jak wiadomo, było przyczyną wyraźnej rezerwy do poglądów Pawła wśród niektórych ortodoksyjnych pisarzy Kościoła. Sporne jednak wydaje się uznawanie tekstów Mt oraz np. późniejszych tekstów Hegezypa za przykłady poglądów anty-Pawłowych. Brakuje tu wyjaśnienia, co do złożoności wielorakich tradycji w rodzącym się Kościele, który już przeszedł na inny etap niż ruch skoncentrowany wokół Jezusa.

Autor stoi także na stanowisku, że przemilczenia dotyczące doktryny Pawłowej są zazwyczaj świadectwem postaw antypaulinizmu. Trzeba jednak jasno powiedzieć, że brak takich referencji może, ale wcale nie musi, być tego wyrazem. Przytaczany przykład *Dziejów Jana*, związanych z ośrodkiem w Efezie, gdzie silną pozycję miała tradycja deuteropawłowa i wyraźne w tym utworze przemilczenie na temat Pawła wcale nie musi dowodzić sprzeciwu wobec niego, ale być wyrazem równoległej i niezależnie rozwijającej się tradycji Janowej w Kościele.

W ostatnim, szóstym rozdziale R. Pervo nawiązuje do najważniejszych teologicznych interpretacji myśli Pawłowej (Marcjona, Walentyna i Ireneusza). Jest to właściwie kontynuacja i podsumowanie rozdziału poprzedzającego, który pozostałby bez tego dopowiedzenia niejasny. Pervo na przykładzie wybranych przez siebie autorów i tekstów pokazuje ów paradoks: z jednej strony Marcjona i Walentyna, którzy krytykowali oficjalnie przyjmowaną doktrynę i forsowali swoje poglądy, posługując się cytatami i interpretacją tekstów Pawłowych, z drugiej strony rozprawy Ireneusza z Lyonu, jednego z największych przeciwników gnostycyzmu, który bronił oficjalnego nurtu doktryny, odwołując się „do Proroków” i „słów Pana” oraz obszernie czerpał z wszystkich 13/14 przypisywanych Pawłowi listów. Ostatecznie interpretacja Ireneusza, zdaniem Pervo, stała się wyznacznikiem traktowania tradycji Pawłowej w Kościele.

*Dorota Muszytowska, Warszawa*

Dariusz RADZIECHOWSKI, *Teologia kultury integralnej. Antropologiczne studium myśli Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2010, ss. 389.

Ziemskie drogi człowieka stawiają go wobec wielorakich relacji, do których tylko on jest zdolny jako istota rozumna i duchowa. Jest przecież stworzony na